

Здійснювались вони у різних формах: зустрічі і обговорення актуальних театральних питань, спільні постановки українських вистав, виступи в концертних відділеннях родинно-танцювальних вечорів.

Кримські аматорські театральні колективи протидіяли русифікації. В умовах українського національного відродження вони були носієм української ідеї у багатонаціональному Криму, виконували етнозахисну, соціоконсолідуючу, націотворчу функцію. Самодіяльний сценічний рух півострова був складовою частиною українського національно-культурного процесу.

Джерела та література

1. Українська культура // Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.
2. Киричок Г. М. Кропивницький і театральне мистецтво Криму // Слово і час. – 1994. – 3 січня.
3. Неяченко И. Украинская песня – это история народа // Крымская газета. – 2001. – 8 ноября.
4. Горский В. Из истории Севастопольского театра // Слава Севастополя. – 1957. – 13 января.
5. Севастопольский листок, газета (м. Севастополь).
6. Крымский вестник, газета (м. Сімферополь)
7. Салгир, газета (м. Сімферополь).
8. Крымский курьер, газета (м. Сімферополь).
9. Русская ривьера, газета (м. Ялта).

SUMMARY

The article is focused on the activity of amateur theatrical groups which existed in many towns on the multinational peninsula of the Crimea in the second half of the XIX and at the beginning of the XX century. As the author concludes the Ukrainian drama played the important role in their repertoire. Under the conditions of the Russian language domination policy of the tsarist government the activity of these societies led the propaganda of the Ukrainian idea.

Ф.Г. Турченко

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ У РОКИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР.

Микола Міхновський належить до плеяди найбільш відомих представників українського визвольного руху кінця XIX – початку XX століття. З його іменем пов'язаний цілий напрямок у політичному житті України – самостійницький. Разом з тим, внесок Міхновського в український визвольний рух ще як слід не визначений, а сам він залишається однією з найменш вивчених в українській історіографії постатей. Особливо мало відомо про діяльність Миколи Міхновського в роки російської революції 1905-1907 рр., яка була одним з важливих етапів у розвитку українського національно-визвольного руху. В запропонованій читачу статті робиться спроба до певної міри компенсувати цей недолік. При цьому, автор особливу увагу приділяє питанню достовірності фактів, прагнучи залучити нові історичні джерела, зокрема, архівні, які ще не були залучені до наукового обігу, і які дозволять надати викладу більшої достовірності.

Першу російську революцію Микола Міхновський зустрів у Харкові, куди переїхав з Києва ще у 1899 р. Напередодні 1905 р. Міхновський був одним з найвизначніших діячів українського руху, харизматичним лідером УНП – єдиної на той час української партії, що висувала гасло державної незалежності України [1].

Революція 1905-1907 рр. стала новим етапом українського визвольного руху. Вона відкрила ширші можливості для громадсько-політичної роботи, внесла суттєві зміни у програмні положення і практичну діяльність українських політичних партій та громадських об'єднань. Інтелектуальною базою українського руху залишалися суспільно-політичні концепції, сформовані в Україні у XIX – на початку XX ст. Більшість учасників цього руху стояла на позиціях парламентського конституціоналізму західного зразка, побудови федеративної держави, яка б дала певний обсяг політичних прав Україні без повного розриву з Росією. Така платформа характеризувала ліберальну за своїм характером Українську демократичну і Українську радикальну партії. Що ж стосується соціалістичної за програмними цілями Революційної української партії (РУП), то вона на перше місце ставила соціальне визволення народу і дискутувала щодо місця національного питання у визвольній боротьбі. Що ж стосується представників Української народної партії, то вони продовжували обстоювати як ідеал державну самостійність України і агітували за політичну боротьбу по відновленню втраченої державності.

Таким був загальний політичний фон, на якому розгорталася у роки революції 1905-1907 рр. діяльність Миколи Міхновського. Для такого ініціативного політика як Міхновський це був багатообіцяючий для самореалізації час. Але для політичного діяча важливо не лише опинитися у сприятливих часових координатах, – не менш важливо бути у тому місці, де відбуваються вирішальні події. Коли наприкінці 90-х років Міхновський переїхав до Харкова, столиця Слобожанщини була чи не найважливішим центром українського визвольного руху. Тут виникла перша в Україні політична партія – РУП, саме тут були сформовані головні принципи українського самостійництва, а його прибічники об'єдналися в Українську народну партію. У роки революції 1905-1907 рр. Харків, без сумніву, втратив цю роль і залишився одним з декількох фактично рівноцінних центрів революційного і національно-визвольного руху України – поряд з Києвом, Полтавою, Одесою.

Що ж стосується українського самостійництва, то Харків свою роль головного центру цього напрямку визвольного руху не втратив. Мабуть, саме тому Міхновський і залишався в Харкові. Тут була його партія – УНП, з якою він був тісно пов'язаний. Щодо Міхновського, то про нього можна сказати те, що у свій час сказав відомий класик радянської літератури про Леніна: “Ми говоримо Українська народна партія, маємо на увазі Міхновського; ми говоримо Міхновський – маємо на увазі Українська народна партія”.

До Харкова Міхновського прив'язували і обставини його трудової діяльності. Тут він завоював досить стійку репутацію високопрофесійного адвоката і вся його потенційна клієнтура була на Слобожанщині. Обставини революційного часу розширили поле його професійної діяльності. Але, як і раніше, він досить часто відвідував Полтавщину, бував у Києві, на Півдні, у Донбасі та інших регіонах України.

У роки революції Міхновський продовжував перебувати під пильним наглядом поліції. Не має сумніву, він був би заарештований, коли б для цього були достатні докази. Але цього не трапилося, що дає підстави стверджувати, що Микола Міхновський у роки революції залишався вправним конспіратором. Наприклад, 8 січня 1907 р. у його помешканні поліція провела обшук. Але нічого, крім двох брошур “Чого нам треба домогатися”, не виявила. Для арешту цих матеріалів було замало. Цікаво також, що поліція кваліфікувала Міхновського, як члена УСДРП, що є абсурдом [2.-Ф.1680.-Оп.1.-Спр.253.-Арк.416].

Наскільки ефективною була діяльність Міхновського у 1905-1907 рр.?

У літературі висловлювалася точка зору, що у роки першої російської революції “інтелігенція об'єднана в УНП, опинилась в політичній ізоляції. Усі інші партії робили якісь конкретні, живі справи, – зазначає Г. Касьянов, – а націоналісти з їхніми крайнощами не мали реальної сфери застосування своїх сил. Уся діяльність партії звелася до серії спроб організації друкованих органів” [3.-С.107]. Ця оцінка стосується і Міхновського, який стояв практично за кожною пропагандистською і організаційно-політичною акцією своєї партії.

Але чи узгоджується ця точка зору з конкретно-історичними фактами?

Справді, УНП у ці роки не стала масовою партією і не створила розгалуженої організації, яка б справляла помітний вплив на хід подій в Україні. Деякі автори цю обставину пов'язують з тим, що агітація за відокремлення України від Росії та інші “крайнощі” націоналістів у роки першої російської революції не знаходили широкого відгуку в українському суспільстві. Але справа не лише у цьому. Зрештою, масової опори у роки російської революції, особливо на її початку, у 1905 р., не завоювала жодна з українських національних партій, незважаючи на те, що усі вони (крім УНП) стояли на досить поміркованих позиціях автономії України і були дуже далекими від “крайнощів” самостійників. Лише соціал-демократична “Спілка” на короткий час у 1906 р. перетворилася у досить численну і впливову партію. Але, як свідчать факти, в цей час вона майже втратила свій український характер і перетворилася у філію російської соціал-демократії. Це нашоє на думку, що справа не в масштабах національних претензій партій, а у стані національного руху в цілому. І не слід покладати відповідальність за це на Міхновського. Як правило, воно йде від незнання конкретних фактів його біографії або оперування міфами. Лише конкретні факти можуть дати відповідь на питання, чи справді діяльність Міхновського в роки революції була позначена невваженістю, крайнощами, екстремізмом і не відповідала конкретній історичній ситуації.

Мемуаристи і дослідники з націоналістичного табору стверджують, що домінантою для нього були національні інтереси України, яким він підпорядковував вузькопартійні, групові. На підтримку цієї думки вони наводять конкретні факти. Зокрема, Міхновського вважають одним з ініціаторів зближення самостійників з представниками ліберального українського табору, переконаними автономістами, противниками самостійницької ідеї. Стверджується, що заради єдності національних сил він був готовий відсунути ідею самостійності за межі діалогу з автономістами, погодитися на гасло автономії України, яку уявляв як крок до незалежності.

Справді, у червні 1905 р. у Полтаві відбувся з'їзд українських партій, на якому була зроблена спроба поєднати зусилля українського ліберально-демократичного табору, представленого Українською демократичною та Українською радикальною партіями, з самостійниками, членами Української народної партії. Предметом нарад на з'їзді стала справа автономії України в межах Російської держави, на що згодилися всі присутні. На другий день роботи з'їзду, 30 червня, було прийнято такі постанови: “1. Українці визначають, що мир в державі привернути може співучасть цілого суспільства в законодавстві, і тому прилучаються до теперішньої боротьби за Конституцію в Росії на основі рівного і загального права голосування; 2. Українці ставлять за свій ідеал в межах Російської держави політичну автономію України в сьому змислі, що домагаються свого українського сейму з осідком в Києві із сим, щоб до центрального парламенту належали тільки справи війни і мира, торгових і всяких інших трактатів, війська, спільних фінансів та мит” [4.-С.9].

Відмовляючись від вимоги незалежності, писав Г. Касьянов, націоналісти пішли на “нечуваний компроміс” [3.-С.106]. На наш погляд, така оцінка не підтверджується фактами і виходить з переконання про прямолінійність, ідеологічну заангажованість самостійників та їх лідера. Насправді, М. Міхновський з самого початку своєї діяльності не виключав автономії, як кроку до здобуття незалежності. Більше того, він навіть вважав, що без автономії не обійтися. Ще у брошурі “Самостійна Україна” (1900 р.) він назвав своїх прибічників “партією практичної діяльності”, яка своєю найближчою метою ставить “повернення прав, визначених Переяславською конституцією” [5.-С.71]. Просто дивно, що цього не помічають критики Міхновського*. Українська народна партія обирала достатньо

* До речі, Дмитро Донцов у роботі “Націоналізм” звернув увагу на це місце у “Самостійній Україні”. Він зазначає, що брошура Міхновського “яко практичну мету виставляла автономію (привернення Переяславських пунктів)”. Інший представник українського націоналізму В. Мартинець, закидаючи

раціональну в умовах революції тактику, спрямовану на створення загальнонаціонального фронту. Така тактика знайшла відгук у колах українських лібералів. Це підтверджують пропагандистські матеріали і програмні документи самостійників, а також їх конкретна діяльність.

У 1905 р. Микола Міхновський з допомогою Миколи Шемета організував видання журналу “Самостійна Україна”, перший і єдиний номер на 12 сторінках, який вийшов у Західній Україні у вересні 1905 р. і нелегально поширювався на Наддніпрянщині. Текст журналу, за свідченням Сергія Шемета, на три чверті був написаний Міхновським [7.-С.12]. Серед матеріалів загального характеру та інформацій з приводу партійного і громадського життя в Україні, тут знайшли відбиток питання тактики самостійників у революції.

На першій сторінці часопису була надрукована передовиця “До українського народу”, в якій УНП пояснювала своє ставлення до революції і накреслювала перспективи цієї боротьби для українського народу.

Звертає на себе увагу, перш за все, заява авторів про їх прагнення говорити не від імені якоїсь партії, чи соціальної групи суспільства. “Ми виступаємо на боротьбу не за інтереси якоїсь класи чи верстви суспільства, бо не віримо, щоб та чи інша частина суспільства мала більші права, ніж інша”. Такий підхід різко контрастував з позицією українських соціал-демократів, які відкрито демонстрували свої класові орієнтири, оголосивши себе партією українського пролетаріату.

У передовиці достатньо чітко сформульована тактика самостійників і форми їх боротьби в революції: “Ми йдемо до повстання, до оружного повстання за визволення українського народу з під економічного та національного рабства, – говориться в ній. – ...Ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського... Повстання се єдина наша оборона і... ми тільки боронимось, а не нападаємо, ...бо ми підтоптані й поневолені, бо нашому життю, цілій будуччині нашого народу загрожує смерть... тоді, коли чужинці, пани наші аж тонуть у розкошах та в золоті”. У нас “віднято право на працю, право на освіту на мові нашої, право на розвит культурний”. Причини зневоленого становлення українців вони бачили в експлуатації чужинців, яким належали “всі добра на Україні”. “Ціла купа народів: москалі, ляхи, німці, мадяри, – відзначала “Самостійна Україна”, – сидять на нашому народові як паразити, їдять хліб, зароблений кривавим його потом, розкошують у країні, де тубольців повернуто в рабів – цілий нарід рабів – і не хочуть признати за українцями їхніх прав, крім права вмерти...”

Так готуйтеся же до повстання!” – з таким закликком зверталися автори статті до своїх читачів. Разом з тим, це був заклик УНП до українського народу.

Над питанням про повстання самостійники думали всерйоз ще з часу виходу “Самостійної України”. Але ніде не говорилося, що повстання буде проведено негайно. Передбачався значний термін його підготовки і сприятлива внутрішня ситуація: “Коли ми говоримо про повстання, то передбачаємо довгий час для приготування до нього” Йшлося також про “часткові дрібні повстання”, які, на думку самостійників, “неминучі і безпосередньо потрібні”. Кожне дрібне повстання “мусить свідомо і виразно оголосити ідеал “Самостійної України”. Розуміючи, що в умовах революції недостатньо обмежуватись лише наголошенням на національному питанні, УНП мала чітко визначити соціальні моменти в цій боротьбі. “Повстання уявляється нам, як довгий ряд бійок та баталій, з одного

Донцову, що той не акцентує увагу на головному у Міхновського, пише: “Його тенденційність супроти Міхновського просто б’є в очі, та ще й коли візьмемо на увагу легенду – а поширював її передусім сам Донцов – що це перший Д. Донцов у 1913 р. на студентськм з’їзді у Львові виніс гасло самостійності України...” [Див.: Мартинець В. Ідеологія організованого й т.зв. волевого націоналізму. – Вінніпег, 1954. – С.34-35]. На наш погляд, це той випадок, коли слід чітко розрізняти стратегічні і тактичні цілі самостійників. Микола Міхновський постійно і наголошував на кінцевій меті очолюваного ним руху – досягненні державної незалежності України, але проміжним етапом на шляху до неї вважав автономію. Це підтверджують написані Міхновським тексти і вся його практична діяльність.

боку, з пануючими народами, а з другого – з усякими капіталістами..., – зазначалося у передовій часопису, – ми вважаємо корисним страйк-змову, чи той страйк має на оці примушувати пана платити більшу ціну за робітний день, чи зменшити орендну платню, чи й зовсім віддати селянам землю...” [6.-С.1].

Слід мати на увазі, що із заклик до повстання в 1905 р. виступали не лише українські самостійники. До насильницької ліквідації самодержавства тоді виступали всі національні і загальноросійські соціалістичні партії, особливо, анархісти. До Маніфесту 17 жовтня до насильницької ліквідації самодержавства схилилися навіть деякі представники ліберального табору. Різниця полягає у тому, що самостійники мету повстання не зводили до ліквідації царизму і завоювання демократії. Для Міхновського знищення царизму повинно означати національне самовизначення українського народу у формі автономії чи самостійності. Російські соціалісти і ліберали, у кращому випадку, обіцяли обговорити національне питання в майбутньому, коли будуть вирішені питання демократизації Російської держави.

Найважливішим документом, опублікованим у “Самостійній Україні” був проект конституції України – “Основного Закону Самостійної України Співки народу українського”, складений групою членів УНП. Усі автори зазначають, що він був складений Миколою Міхновським або за безпосередньої участі і під його керівництвом. Андрій Жук, сучасник Міхновського, висловив думку, що проект зародився у т.зв. “лубенській групі”: “тою групою були [...] брати Шемети при участі Миколи Міхновського, який у своїх починах у першій лінії притягав до участі свого найближчого товариша й однодумця, Володимира Шемета, з його меншими братами Сергієм і Миколою. Кому саме належало авторство “Основного закону” – важко сказати. Приписується воно Міхновському, але не треба виключати й Володимира Шемета” [8.-С.88].

Від часів гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) проект УНП був першою спробою накреслити суспільні та політичні основи існування української незалежної держави в новітні часи.

Згідно з проектом, Україна мала стати “Всеукраїнською Співкою вільних і самоправних земель”, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і заселених українцями. Принцип локального самоврядування в межах Російської децентралізованої демократичної держави, який у свій час висунув М. Драгоманов, було відкинуто. В основу свого проекту УНП поклала принцип повної самостійності України, яка обіймала всі 9 українських земель: Чорноморську Україну, Слобідську Україну, Степову Україну, Лівобережну Україну або Гетьманщину, Північну Україну, Полісся, або Гайову Україну, Правобережну Україну, Підгірську Україну, Горову і Понадморську. Всі ці території на правах федерації мали увійти до складу Всеукраїнської Співки. Слово “Україна” повторюється при назві окремих земель, що мала підкреслювати територіальну і державну цілісність країни.

Для України пропонувався президентський тип республіки, але влада президента обмежувалася виконавчими функціями. Президент міг призначати і усувати міністрів і відповідних урядників, бути головним вождем війська і флоту. Але усувати закони або увільняти їх від виконання не входило в компетенцію президента. Вся законодавча влада належала Раді представників і Сенату. Ідея створення двопалатного парламенту в федеративній державі найкраще відповідала б, на думку авторів проекту, національно-економічним особливостям земель, враховуючи інтереси її громадян. Сенат мав складатися з однакової кількості депутатів, обраних від кожної землі, незалежно від кількості свого населення – з депутатів рівних виборчих округів. Таким чином, члени двох законодавчих палат (“хат”) представляли б увесь народ український, а не тільки ту громаду чи землю, яка їх обрала. Засідання “хат” мали бути публічними, за виключенням тих, коли більшість зібраних депутатів ухвалить рішення проводити його за закритими дверима. Постанови “хат” вважаються ухваленими в разі прийняття їх більшістю голосів. При рівному поділі

голосів пропозиція відхиляється. Засідання сенату і засідання ради представників мали проводитися в один і той самий час, в іншому випадку засідання не мало ваги.

Право обиратися і бути обраним мав, за цим проектом, кожен громадянин України, який вмів читати, писати і говорити українською мовою, віком від 25 до 70 років. Міністром міг бути лише той, хто був українцем з роду. Вибори до “хат” відбуваються прямо й безпосередньо при рівному, таємному і обов’язковому голосуванні. Члени ради обираються на три роки, а члени сенату на п’ять років. Президент через плебісцит обирався на шість років [4.-С.2].

В 1905 р. громадськість України була ознайомлена ще з одним конституційним проектом, який належав Михайлу Грушевському і тому його слід співставити з проектом Міхновського.

Проект Грушевського, який він виклав у травні 1905 р. у статті “Конституційне питання і українство в Росії”, складався з двох частин. Перша частина була присвячена аналізу політичного становища Російської імперії, місцю і ролі в ній українського руху. В другій було досить детально подано конституційні положення. Погоджуючись з російськими лібералами про необхідність уряду, сформованого з виборних представників з вирішальним голосом, він заперечує необхідність створення двокамерної всеросійської палати. Він вважав за необхідне, щоб українці й усі інші великі недержавні народи виступали за те, щоб обласне самоврядування не було привілеєм тільки деяких національностей, а щоб на цій основі була організована вся Росія. Бо тільки децентралізація зможе забезпечити успішний економічний і культурний розквіт провінцій, і тільки організація самоуправління на національній підставі, територіях національних може знейтралізувати чи зменшити національну боротьбу, зробити національність тим, чим вона повинна бути – підставою, ґрунтом економічного, культурного й політичного розвитку, а не об’єктом боротьби [9.-С.25-26]. За проектом М. Грушевського, керівництво кожної з самостійних областей мало відбуватися обраним сеймом, повноваження якого були в повній залежності від розмірів території. Більша територія має більші повноваження.

Таким чином, конституційний проект Грушевського ґрунтувався на двох основних принципах: репрезентативний уряд і національна територіальна децентралізація. На противагу йому, проект групи членів УНП передбачав, за висловом видатного українського правника С. Дністрянського, скинути із себе не тільки “кайдани абсолютизму”, а й “кайдани москалізму” [10.-С.238]. За цим проектом держава – “prior”, а локальні самоуправи – “postprior”, тобто спочатку треба здобути самостійну державу з самостійною центральною владою, а, як вислід із того самоуправства земель і громад” [10.-С.238].

Окремий розділ конституційного проекту УНП присвячений правовому статусу особи в Україні. Саме у ньому найбільше проявився націоналістичний світогляд творців конституції. У статтях 10, 11, 117 був закладений механізм “придбання, удержання і загублення українського громадянства”. Передбачалося, як і в більшості сучасних цивілізованих країн, запровадити ценз осілості. Всі чужинці, що оселилися в Україні 10 і більше років тому, урівнювалися в правах з “природними українцями”. Між тим окремі статті передбачали захист прав саме етнічних українців, вони стосувались власності та участі в управлінні державою. Однак, ідея обмеження в правах деяких верств населення цілком зрозуміла в сучасний період, якщо підходити до з’ясування змісту цих статей в конкретно історичних умовах будівництва незалежної держави.

У цьому ж розділі фіксувалися широкі загальнодемократичні права і свободи громадян, які враховували досвід конституційного законодавства інших країн світу. Закріплювалися такі особисті права, як недоторканість особи, недоторканість житла, таємниця листування, свобода віросповідання. Документ надавав деякі політичні права і свободи, зокрема свободу зборів та право об’єднання в спілки. Державною мовою і мовою офіційного спілкування проголошувалась українська мова, але “всі мови, вживані в Україні, вільні”. В цьому ми бачимо прагнення авторів до цивілізованих міжнаціональних взаємин.

Безумовно, конституційний проект УНП мав цілий ряд недоліків, наприклад, не було визначено чіткої різниці між поняттями “громадянин України” і “українець”, а може взагалі автори не бачили відмінності цих понять. Значна частина положень проекту Основного закону “Самостійної України” містить досить передові ідеї і не втратила актуальності і донині, випередивши своїм баченням майбутнього всі інші політичні сили України початку ХХ ст.

Революція супроводжується бурхливою політизацією суспільства. Для політичних партій вона створює прекрасний шанс завоювати авторитет в населенні. Не були виключенням і самостійники. З початком революції вони робили спроби завоювати вплив у масах. Одним із засобів досягнення цієї мети вони вважали з’єднання націоналістичних гасел з соціалістичними. Безумовно, ініціатором був М. Міхновський, який досить тісно спілкувався з членами РУП-УСДРП. У часописі “Самостійна Україна” активно вживалися соціалістичні гасла. Члени партії називали себе націонал-соціалістами. Найближчий товариш М. Міхновського, С. Шемет, так згадував про захоплення лідера УНП соціалістичними гаслами: “Ця гра в соціалізм була досить несерйозною демагогією, якою М. Міхновський, доведений до страшної розпуки невдалими спробами захопити українською націоналістично-самостійницькою ідеєю ширші кола активної молоді, намагається свої мети під покришкою соціалізму таки досягнути” [7.-С.11].

Дійсно, в публікаціях М. Міхновського початку ХХ ст. (“Робітниче свято першого мая”, “Робітнича справа в програмі УНП”) його соціальний ідеал викристалізувався у словах “Україна без пана й холопа”. Свого роду підсумок соціалістичним мріям було зроблено в надрукованій у 1906 р. “Програмі УНП”. Програма узагальнила погляди УНП на соціально-економічний устрій самостійної України. Один із дослідників ідейної спадщини Дм. Донцова М. Сосновський твердив, що програма Міхновського “приймає соціалістичні засади у питанні соціально-економічної організації нації” [11.-С.125].

У програмі партії справді зазначалося, що Україна від Сяну до Кавказу має бути державою “українців-робітників” і “українців-хліборобів”. Послідовно була проведена думка про “Україну – Республіку вільних працюючих людей”. Нічого дивного у використанні соціалістичних гасел членами УНП не було. Адже початок ХХ ст. позначений загальною фетишизацією соціалізму. Тому більшість політичних партій, що виникли на українському ґрунті, також орієнтувалися на той чи інший варіант соціалізму. Члени УСДРП прагнули до соціалізму західноєвропейського зразка з визначенням автономії України. Українські радикал-демократи, об’єднані в УДРП, оголосили своєю метою соціалізм і федеративну перебудову Росії. Якщо федерація вважалась справою недалекого майбутнього, то з соціалізмом все було інакше: “Соціалізм, – писав один з авторів програми УДП Є. Чикаленко, – я вважаю провідною зіркою, яка вказує путь, по якому людство повинно йти, але ніколи не досягне його” [12.-С.10-11].

У тій обстановці звернення УНП до соціалізму було цілком зрозумілим. “УНП, – говорилося в програмі, – визнає соціалістичні ідеали, як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи знищити визиск, безправ’я, сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні”. У відповідності з цим, УНП оголосило себе партією “робітницької маси українського народу..., українського міського пролетаріату” [13.-С.1].

Але соціалізм УНП різко відрізнявся від соціалізму російських лівих партій і навіть українських соціал-демократів. По-перше, він не поривав з ідеєю самостійності України, був з нею органічно пов’язаний; по-друге, це був еволюційний соціалізм, який відкидав “необхідність соціально-економічного перевороту”. “Помиляються ті, – пророкує програма УНП, – що вчать, ніби соціалістичний устрій може бути разом по усій землі. В соціалістичний устрій як ідеал устрою ступлять тільки народи надзвичайно високої культури. Ні один народ не жде другого, поки той наздогоне його по освіті, а старається пертися вище і вище по ступенях культурної драбини, незважаючи а ні нащо. Наше

завдання, аби український народ в цій справі...не був позад інших культурних народів” [13.-С.22].

Необхідною передумовою глибоких соціально-економічних перетворень у суспільстві, а у кінцевому рахунку – і досягнення соціалістичного ідеалу, програма Української народної партії вважала національну революцію – здобуття вільної, непідлеглої, самостійної держави української – республіки українських робочих людей. Передбачалося, що під час рішучої і останньої боротьби, під час Всеукраїнської революції, з’єднана Рада робітників і хліборобів, обернеться в комітет, візьме диктаторську власть за згодою робітників і селян”. Після революції передбачалося встановлення президентської республіки при обраному загальними зборами парламенті [13.-С.19, 20]. З метою уникнення бюрократичної централізації незалежну державу планувалося будувати як спілку вільних самоуправних земель, які відрізняються умовами життя, тобто на федеративних засадах.

Про достатньо виважений і продуманий характер програми УНП свідчить той факт, що самостійність України вона уявляла як результат певної еволюції національного руху. На початковому етапі не відкидався і автономістський варіант української державності. Цим УНП відрізнялася від українських соціалістів і українських лібералів, для яких автономія – кінцева мета, а незалежність утопічна і шкідлива. “Йдучи до повної незалежності українського народу, до здобуття повного самовизначення, ми підпираємо й автономні права українських партій. Але аби та автономія не була фіктивною, а дійсною” [13.-С.46], – відзначалося в програмі УНП.

У робітничому питанні програма Української народної партії передбачала встановлення 8-годинного робочого дня для робітників, скорочений робочий день на шкідливих виробництвах і для підлітків, охорону праці підлітків і жінок, встановлення мінімуму заробітної плати, безплатна медична допомога, інспекція праці, третейські суди на виробництві, які будуть розглядати конфлікти між робітниками і підприємцями, організацію страхових кас тощо. Це звичайні вимоги соціалістичних і демократичних партій.

У своїй програмі УНП вперше висловлювала власний погляд на вирішення аграрного питання. Якнайближчі вимоги самостійники висунули: прийняття законів, які будуть сприяти переходу земель України в селянські руки (примусовий викуп у поміщиків на вигідних для селян умовах): нормування орендної плати за землю, яку селяни виплачують поміщикам; перехід до орендного фермерства, що розкриє селянам очі на суть поміщицької експлуатації, дозволить наочно переконатися, що “клас земельної аристократії, що живе з оренди, є класом суспільних паразитів”. З часом планувалося утворення земельного фонду України, з якого землею наділялися сільськогосподарські робітники і малоземельні селяни. Утворення земельного фонду, а, значить, і вирішення аграрного питання самостійники зв’язували з Всеукраїнською революцією, яка проведе “націоналізацію” земель. “Націоналізація земель, – зазначалося у програмі, – буде проведена на основі правил: від власників – українців земля відбирається внаслідок державного викупу, від іноземців (тобто неукраїнців: росіян, поляків, німців та інших – Ф.Т.) – без викупу”. Що ж стосується селян-українців, то кожен з них повинен одержати право “брати землі для користування стільки, скільки він може обробити її власноручно, без найманих робітників” [13.-С.11-16].

Намагаючись поширити свою діяльність серед українських робітників, які в найбільшій мірі відчували на собі вплив російських та українських соціал-демократів, УНП вирішила створити на Україні Українські робітничі організації народної партії (УРОНП). Але робота ця не мала бажаного результату. Конкурентами самостійників у робітничому русі були не лише російські соціалісти, УСДРП, але й українська соціал-демократична “Спілка”, яка оголосила своїм головним завданням об’єднання робітничого руху в масштабах всієї Росії і боротьбу з УНП: “пособити з’єднанню свідомого пролетаріату усієї Росії в єдине централізоване ціле, пособити збудуванню централізованої пролетарської партії усієї Росії, не дати відтягти український пролетаріат у бік буржуазно-радикальної “Самостійної України”, себто стати на перешкоді затемненню класової свідомості українського пролетаріату” [14.-С.148-149]. Лише у Харкові було створено робітничу

організацію УНП на чолі з С.Макаренком. У громадсько-політичній діяльності та самостійницьких виданнях він виступав під псевдонімом Микола Олександрович [15].

Діяльність цієї організації – маловідома сторінка історії робітничого руху України. Окрім складеної в 1906 р. програми, про неї майже нічого не відомо. Програма організації не була чимось оригінальним у порівнянні з програмою самої партії. Вона намагалась об'єднати українських міських робітників на засадах “Самостійної України”, вимагала свободи українського слова і друку, загального безкоштовного навчання, впровадження рідної мови у школах, суді, адміністрації, проголошення демократичних свобод на Україні. Аби забезпечити ті свободи, Робітницька організація УНП закликала “...скликати Українську Народну Раду (парламент) у м. Києві” і передати до її відома Просвіти, суди, адміністрацію. В розв’язанні соціально-економічних питань програма наголошувала на націоналізації фабрик і заводів на території України. Автономія визнавалась нею як перший шабель до повної свободи українського народу, яка дасть йому змогу швидше зрозуміти робітницьке класове становище, швидше зорганізуватись задля останньої і рішучої боротьби з капіталом [16.-Ф.102.-Оп.1906.-Спр.25.-Арк.41]. Єдина відмінність цього документу полягала в тому, що тут “не видно, – як зазначала газета “Громадська думка”, – ворогування до чужих народів, що живуть на нашій землі” [17]; у цій програмі навіть говориться, що “робітницька” організація УНП бореться поперед за свободу українського пролетаріату, підтримуючи в боротьбі пролетаріат знедолених націй і пролетаріат взагалі” [16.-Ф.102.-Оп.ОВ ДП (1906).-Спр.25.-Арк.41].

Збереглися свідчення того, що самостійники прагнули створити і власну селянську організацію партійного типу. Із закликом гуртуватися в Українську селянську партію зверталися до селянства найближчі соратники Міхновського Микола і Володимир Шемети наприкінці 1905 р. Мабуть, з цього приводу проводилася певна організаційна робота [18.-1905.-4 листопада, 28 грудня]. На Селянську партію покладалося завдання “будити національну і класову свідомість українського селянства”. Наприкінці 1905 р. відбувся установчий з’їзд цієї партії, на якому була прийнята програма-мінімум, що, в загальних рисах повторювала програму УНП [19]. Мабуть, на цю організацію спирався Володимир Шемет, коли зробив спробу підняти лубенських селян на збройне повстання (т.зв. Лубенська республіка). Коли він із братом Миколою опинився за це в тюрмі, його адвокатом виступив Микола Міхновський.

Революція диктувала створення єдиного національного фронту. Як зазначалося вище, до цього прагнули і українські самостійники, і українські ліберали. Що ж стосується представників українських соціалістичних партій, то спроба пошуку компромісів з ними з самого початку була приречена на провал. Соціалісти виступали за створення єдиного революційного, а не національного фронту. Єдиний національний фронт затушовував, на їх думку, класові суперечки, які за теорією Маркса і Енгельса складали головний зміст соціальної революції. Запекла ідейна боротьба соціалістів із самостійниками у роки революції ще більше загострилася. На сторінках періодичних видань часто друкувалися матеріали антисамостійницького спрямування.

Так, з різкою критикою самостійників на сторінках журналу “Україна” в 1907 р. виступив С.Петлюра, один з лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії. Він звинуватив їх в “обмеженості і вузькості”; у членах партії Петлюра вбачав “національну хворобливість”, “психопатологічний елемент”, а у практичній діяльності партії – сприятливий ґрунт для зростання таких явищ, як антисемітизм, русофобія, людоджерство до інших національних елементів на Україні. Інший діяч УСДРП, відомий український письменник В.К.Винниченко також піддавав жорсткій критиці самостійників. В одному з його ранніх оповідань, написаних у роки першої російської революції, виведено образ самостійника Данила Недоторканого, щирого українця, який за свою войовничу непримиренність у національному питанні опинився в тюрмі: “Високий здоровенний чоловіча з довгими козацькими вусами... Ходить у вишиваній сорочці з стьошкою”.

Дізнавшись, що разом з ним у тюрмі сидять росіяни, пересварився з ними: “Геть, – кричить, – чортова кацапня з наших українських тюрем! Чого понесли сюди!” [20].

Данило Недоторканий – карикатурний і узагальнюючий образ. Без сумніву, у нього є прототипи. Ми схилиємося до висновку, що таким прототипом є Микола Міхновський. Деякі факти з його біографії політичні противники Міхновського описували саме так, як це зробив В. Винниченко. Але Олександр Коваленко у споминах “На межі віків” вважає, що образ “Щирого” Винниченко списав з одного із харківських націоналістів О. Бородая, який у 70-х роках XIX ст. емігрував до США, а на початку XX ст. повернувся додому, сподіваючись побачити “українізовану” батьківщину. Характерно, що Коваленко не бачить в описаній Винниченком ситуації підстав для сатири. Він цілком на боці “Щирого”: “Можна тільки уявити собі силу того розчарування, той біль його патріотичної душі, які він відчув, коли, приїхавши до Києва, побачив, що не тільки вся “мерзость и запустение” в ньому залишилися, але що навіть те, що ще залишилося в ньому від української стихії колись, майже зовсім зникло; коли проходивши цілий день по вулицях, він не почув ані одного українського слова, коли на його запитання по-українськи до кого-небудь з перехожих люди витріщали очі на його бездоганне інтелігентне вбрання, а потім, пробелькотавши щось по-московськи, скоренько тікали від нього, немов від божевільного; коли по крамницях, по установах, його по кілька разів перепитували: “Что, вам, собственно говоря, угодно?” – якщо він там звертався звертався по-українськи. Навіть серед “свідомих” українців він зустрічав таких, хто говорив по-українськи тільки поза хатою, а в родині – по-російськи... Так, дійсно було з чого стати “ненормальним”. Отже, чи не смішно? Чи було тут місце для здорового шляхетного гумору? Ні! Тут могло знайти поживу тільки зубоскальство гальорки, для якої “закони не писані”.

І не можна не пошкодувати, що такий поважний письменник як Винниченко... на радість цій “гальорці” вчинив кривду не стільки пам’яті покійного Бородая, скільки своїй репутації одного з видатніших українських письменників” [21.-С.90].

Свої спомини Олександр Коваленко написав уже в еміграції, але подібну реакцію оповідання Винниченка зустріло серед багатьох українців негайно після його публікації. Однак, карикатурна фігура “щирого українця” Данила Недоторканого у соціалістичних колах української інтелігенції і на сторінках періодичної преси продовжувала використовуватися як узагальнений образ самостійника і у наступні роки. “Десять літ назад, – писав у 1917 р. М.С. Грушевський, – наш визначний письменник В. Винниченко їдко висміяв сих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти кацапів і веліли їм забиратися до Московщини” [21.-С.106].

Незважаючи на жорстку конкуренцію з боку соціалістів, самостійникам вдалося завоювати певний авторитет серед студентів. Зокрема, у Харкові, за даними місцевого охоронного відділення, вони організували Академічне товариство “Січ – Самостійна Україна”. Прямих вказівок на участь у роботі цього товариства Миколи Міхновського в документах харківської поліції виявити не вдалося. Але відомо, що він завжди охоче працював у студентському середовищі і не міг залишити без уваги це об’єднання. З високою мірою ймовірності можна стверджувати, що до нього належала молода вчителька гімназії Христина Алчевська, з якою Міхновський був у дружніх стосунках. Х.О. Алчевська брала активну участь в організації й проведенні мітингів і страйків учнів середніх шкіл Харкова. Судячи з того, що у неї збереглися списки деяких нелегальних об’єднань та листівка, написана від імені “Академічного товариства “Січ”, вона мала зв’язки і з підпіллям [23.-Ф.969.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.118]. Детальних відомостей про цей бік її діяльності не знаходимо, але сама Х.О. Алчевська писала, що про її революційність ширилися плітки й легенди, їй навіть приписувався вислів: “Я б бажала бачити на вулицях нашого міста ріки крові” [24.-С.419]. За нелояльне ставлення до існуючого ладу Х.О. Алчевську довго не затверджували на посаді, а в 1906 р. їй було зроблено попередження, що коли надалі нею буде висловлюватися співчуття і підтримка вимог учнівської молоді, то вона буде негайно усунута зі служби [24.-С.461].

Досить конструктивні стосунки склалися в роки революції у Міхновського з представниками старої українофільської інтелігенції. Життєвий досвід і висока освіченість утримували їх від спокуси вдаватися до радикальних методів перебудови суспільства, до яких закликали РУП та УНП. Однак, вони також не стали членами українських партій ліберально-демократичного спрямування – УДП та РУП, які згодом об'єдналися в УДРП. Полею для співпраці з ними самостійники обрали культурно-освітню діяльність, ліквідацію заборон на українське друковане слово та організацію української преси. Особисто від свого імені з проханням про пом'якшення законів відносно української преси звертається до члена Державної Ради О.О. Коні харківська просвітителька Х.Д. Алчевська [23.-Ф.969.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.23].

У січні 1905 р. міністр внутрішніх справ Вітте доручив Академії наук розглянути питання щодо цензурних обмежень української мови і викласти з цього приводу свої міркування. Відповідні доручення отримали Київський та Харківський університети. В Харківському університеті була створена комісія, до складу якої увійшли: М.Ф. Сумцов (голова), М.П. Чубинський, Д.М. Овсянико-Куликовський, О.О. Раєвський, Т.І. Буткевич, М.О. Максимейко, С.В. Соловйов, О.К. Білоусов та інші. Рішення комісії Харківського університету солідаризувалися з вимогами української інтелігенції про скасування обмежень стосовно української мови і визнавали нагальну потребу допустити українську мову в школи, поповнити українськими книгами читальні та бібліотеки, дозволити вільні бесіди, читання й церковні проповіді українською мовою. Утім, усі ці заходи виявилися майже безрезультатними. Фактично царські укази 1876 р. і цензурні правила 1881 р. були скасовані під тиском революції, але свій внесок у це зробили представники УНП, зокрема Микола Міхновський.

17 жовтня царським маніфестом проголошувалися демократичні свободи. Відразу після оприлюднення царського маніфесту в Харкові українська інтелігенція провела акцію солідарності на підтримку скасування антиукраїнського закону 1876 р. Причому вона була активно підтримана не лише інтелігенцією, а й робітниками та селянами Слобожанщини. Ймовірно, ініціатива належала М. Міхновському та його прибічникам. Акція також була гаряче підтримана родиною Алчевських, Гнатом Хоткевичем, представниками різних політичних партій. Голові уряду графові С. Вітте з Харкова було направлено дві телеграми: від інтелігенції, першим у списку стояло прізвище М. Міхновського та робітників, яку першим підписав Біляненко.

У телеграмі, надісланій від імені інтелігенції, зазначалося: “З почуттям глибокої гіркоти українська інтелігенція бачить, що печать мовчання не знята до сих пір з вуст українського народу і що свобода слова, яку дав Маніфест 17 жовтня, не поширюється на українську мову, сковану Законом 18/30 травня 1876 р. Цей вбивчий для духовного розвитку нашої нації закон ще не знищений. Ми просимо негайно урівняти нас з іншими народами Росії у природному праві говорити, друкувати й видавати газети рідною мовою і про скасування виняткового закону 1876 р.” Крім Міхновського, телеграму підписали інші харківські самостійники, зокрема, Базькевич, Росторгуєв, Є. Лобарський-Письменний, Пильчиков, Зайкевич, В. Міхновський та інші [25.-1905.-1 грудня]. Загалом, обидві телеграми підписали більше 300 чоловік (потім харківські газети друкували численні прізвища тих, хто просив приєднати й їхні підписи). Голова уряду телеграфом відповідав робітникові Білянєнку, який був підписаний на протесті першим, що закон буде негайно анульований [26.-С.601]. Пізніше історики УНП ставили скасування заборони української мови в заслугу виключно цій партії [27.-С.50]. Це не зовсім справедливо. Анулювання закону 1876 р. було результатом спільних дій усіх верств українського суспільства, коли вдалося згуртувати навколо спільної мети практично все національно свідоме населення усіх регіонів України незалежно від партійних симпатій.

Цензурні послаблення, викликані революцією, самостійники прагнули використати для створення української преси. Створити власну газету, яка б обстоювала самостійницькі позиції, було давньою мрією Миколи Міхновського. Ще до революції він готував до виходу

український часопис “Слобожанщина”. За свідченням українського поета, на той час харківського земського службовця Олександра Олеса (Кандиби), вже у квітні 1904 р. майже все було підготовлено до публікації газети [28.-С.11-14]. На жаль, з технічних причин і, головне, відсутності дозволу властей, газета не вийшла. Але ідея і наміри залишилися. Зокрема, у березні 1905 р. на з’їзді журналістів, який проходив у Петербурзі, пролунала думка про необхідність створення української преси. До речі, як згадував член УДРП Євген Чикаленко, на з’їзд делегатом повинен був їхати М. Міхновський, якого він характеризував як “талановитого адвоката і промовця”, який готувався виступити з протестом проти заборони українського слова. Але ліберали виступили проти кандидатури Міхновського і замість нього на з’їзд поїхав автор спогадів [12.-С.375]. Навіть активна підтримка українських лібералів самостійниками та поступки останніх у бік автономії не привели до спільних дій; крім того, спільній справі неодноразово шкодила і особиста неприязнь.

У грудні 1905 р. видавничий комітет Харківського товариства поширення в народі грамотності, членом якого був М. Міхновський, зробив спробу видати в Харкові українську газету для масового читача. У місті розгорнулися дебати з приводу політичного напрямку газети. Дмитро Багалій, принципово підтримуючи ідею створення української газети, вважав, що цим не повинен займатися видавничий комітет Товариства грамотності, який він очолював. Занадто обережний Багалій виступав проти того, щоб це культурно-освітнє об’єднання стало ареною партійної боротьби [23.-Ф.200.-Оп.1.-Спр.284.-Арк.12-14]. Крім того, ідею видання газети було рішуче відкинуто русофільською частиною товариства. Голова товариства поширення у народі грамотності категорично відповів, що “ніяке офіційне видання газети неможливе” [23.-Ф.200.-Оп.1.-Спр.278.-Арк.121].

У цих умовах його найближчі друзі і однодумці Міхновського Володимир і Микола Шемет при підтримці Лубенської української громади пішли на самочинний випуск української газети. Редактором газети значився Микола Шемет, фактичним редактором її був Володимир Шемет, але ідейно-політичний напрямок видання визначався Миколою Міхновським. Сергій Шемет писав, що часопис “Хлібороб” видавався “при діяльній співпраці Міхновського” [7.-С.12]. Ця газета почала виходити у листопаді 1905 р. “явочним порядком” у Лубнах. Вона стала “першою ластівкою” української преси на східних землях України. Саме в ній надруковано було вірш Х. Алчевської “До дітей мого краю”, який став революційним гімном [29].

“Хлібороб” справив сильне враження на суспільство. Газету в Києві продавали за спекулятивними цінами. Були приклади, коли її поширювачів заарештовувала поліція. Проти Володимира Шемета була відкрита карна справа. Врешті-решт, після виходу п’ятого номера на початку грудня газету було заборонено.

Якщо судити по змісту “Хлібороба” про погляди Миколи Міхновського, то можна констатувати, що в умовах загострення революції і наростання в суспільстві насильства вони переживали еволюцію до поміркованості. Про соціалізм у газеті не говорилося жодного слова. Газета не закликала до самовільного захоплення землі і насильства над поміщиками, а пропонувала селянам шлях до об’єднання в організації і консолідації національних сил, розбудови українського суспільства.

Після припинення випуску “Хлібороба” Микола Міхновський і Микола Шемет при допомозі катеринославського українофіла Володимира Хреннікова перенесли видання газети до Катеринослава, де під назвою “Запорожжє” і під відповідальністю Дмитра Яворницького вийшов лише один номер [7.-С.12].

Лише 24 березня 1906 р. були затверджені “Тимчасові правила” щодо друку, які відкривали дозвіл і на українські видання, чим Міхновський скористався негайно. Вже 25 березня 1906 р. вийшов без офіційного дозволу харківських властей перший номер “щоденної, політичної, економічної літературної та громадської часописі” під назвою “Слобожанщина”. На першій сторінці “Слобожанщини” були надруковані портрети національних героїв – Гонти й Залізняка, пояснювалась їх історична роль і заслуги перед українським народом. Завданням часопису М. Міхновський вважав “оборону економічних,

політичних і національних прав та інтересів українського народу” і збирався з часом подавати “щоденний огляд культурного, політичного та соціального життя на Україні”.

Одна з публікацій М. Міхновського в “Слобожанщині” була присвячена питанню про співвідношення понять “націоналізм” і “космополітизм”. По суті, це була відповідь критикам Міхновського, які звинувачували самостійників у всіх смертних гріхах. У статті він намагався довести, що “ідея космополітизму й гуманізму не тільки не є противною ідеї націоналізму, навпаки – є тільки впливом її, тільки її продовженням, розвитком”. Він вважав, що “космополітизм розширює, розповсюджує ідеї вітчизни на цілий всесвіт” і є природним продовженням націоналізму. Останній, в свою чергу, надає особистості можливість з’єднатись із собі подібними у “національну спілку”, де “індивідуальність кожної людини... набирає нової сили” [30]. Однак, ці слова для представників тодішньої влади виявилися непереконливими. У звіті харківського інспектора в справах друку за 1906 р. зазначалося: “Слобожанщина” ставила метою захист економічних, політичних та національних інтересів українського народу... газета з’ясовувала, що здоровий націоналізм, а не космополітизм є основою розвитку і творчості духовних сил народу”. Урядові чиновники визнали напрям газети “націоналістичним” і по першому номері її видання було заборонено [2.-Ф.1680.-Оп.1.-Спр.110.-Арк.16].

Як пізніше повідомляла редакція, газета припинила своє існування “частково через репресивну політику уряду, частково через байдужість населення”. Але Микола Міхновський не капітулював. У 1907 р. він і професор Харківського університету М. Пильчиков одержали дозвіл на видання у Харкові журналу “Початок” [2.-Ф.1680.-Оп.1.-Спр.131.-Арк.1]. Та реалізувати цей дозвіл вони не зуміли. Справа вкотре вперлася у нестачу матеріальних засобів.

Радикалізація політичного життя, поширення революційних настроїв у суспільстві викликали у Міхновського змішані почуття. Закликаючи до національно-визвольної боротьби революційними методами, у тому числі збройними, він разом з тим став свідком того, що антиурядові виступи нерідко набували деструктивного характеру, а національна ідея залишається на периферії громадського життя, не цікавить революціонерів. Від цієї ідеї в запалі революційного ентузіазму почали відхрещуватися навіть ті, хто ще недавно був її палким прихильником. Міхновський був свідком того, що навіть Дмитро Антонович, виступаючи від імені РУП, “розпинав на хресті націоналізм і буржуазію” [23.-Ф.200.-Оп.1.-Спр.226.-Арк.18, 42]. В умовах наростання анархії перед перспективою кровопролиття і людських жертв Міхновський переживав складну внутрішню еволюцію. Про це зокрема свідчить його поведінка під час жовтневих (1905 р.) днів у Харкові.

Страйки і мітинги, що не вщухали в Харкові протягом вересня 1905 р., призвели 10 жовтня до сутичок між робітниками підприємств, особливо Харківського паровозобудівного заводу і “чорною сотнею”. Були пограбовані крамниці, в тому числі з продажу зброї. Місцева влада, поліція, військове командування розгубилося. Ситуація в місті загрожувала вийти з-під контролю. Наступного дня на території університету зібралася студентська молодь і сторонні. Заняття припинились. Стихійно і раптово почали будуватися барикади. Університетське містечко було захоплене страйкарями. Район університетської гірки і вся Соборна площа були оточені військами. Назривала кривава драма, адже зброя була в руках обох таборів.

Для урегулювання конфлікту в будинку медичного товариства зібрались представники місцевої інтелігенції, міської думи, університетського керівництва, лідери деяких несоціалістичних політичних партій. Ними був утворений Комітет громадської безпеки, завданням якого, за свідченням одного з членів В. Бузескула, була “підтримка безпеки і охорона міста”, по-суті, функції влади. До складу комітету був включений також Микола Міхновський. Він був одним з 25 членів цього впливового органу, до якого ввійшли: О.К. Погорілко – голова міської Думи в 1900-1912 рр., В. Бузескул – декан історико-філологічного факультету, М.А. Гредескул – декан юридичного факультету університету, член кадетської партії, депутат першої Державної Думи від Харкова, В.О. Стеклов – декан

фізико-математичного факультету, популярний у Харкові адвокат П.Д. Шидловський а також інші діячі. З комітетом тісно співпрацював ректор Харківського університету Л.В. Рейнгард [31.-С.55; 32.-С.335,341,343].

У комітеті переважали особи кадетського спрямування, а запрошення до складу цієї структури Міхновського могло означати визнання його високого авторитету правника і громадського діяча, особа і самостійницькі політичні погляди якого було добре знайомі учасникам протистояння, зокрема, студентам. Цей факт свідчить про те, що Микола Міхновський сприймався як достатньо гнучкий і прогнозований політик, здатний знаходити, в разі гострої громадської необхідності, спільну мову не лише з потенціальними союзниками з українського табору, але й противниками з російського ліберального середовища.

Слід зазначити, що одночасно на паровозобудівному заводі з участю членів соціалістичних партій, зокрема, більшовиків, був створений Комітет боротьби, який закликав до розширення масштабів протистояння, перетворення його в масове антиурядове повстання. Цей радикальний революційний орган прагнув втягнути у збройну боротьбу і студентів [31.-С.56-58].

У цій критичній ситуації Комітет громадської безпеки став інтенсивно контактувати із сторонами протистояння, щоб заспокоїти обидві і мирним шляхом розв'язати конфлікт. Він звернувся до військових з листівкою, в якій закликав утриматися від застосування зброї.

“Зупинити рух народних мас може тільки розум, а не сила”, – вважали члени комітету. До такого висновку у тій конкретній ситуації схилявся і М. Міхновський. Мабуть, ці події спричинили у його свідомості певну еволюцію. При участі комітету вдалося умовити харківських студентів залишити барикади і, таким чином, уникнути кровопролиття. 12 жовтня 1905 р. молодь залишила барикади, а вже 14 жовтня у місті було запроваджено військовий стан [32.-С.349].

Оголошений через три дні 17 жовтня 1905 р. царський Маніфест відкрив нову сторінку в політичному житті України. Відкрилися можливості парламентської діяльності, але разом з тим, так звана “куца” конституція не заспокоїла суспільство, а навіть підлила масла у вогонь, спровокувавши хвилю насильства як з боку революціонерів, так і з боку прихильників старого ладу, чорносотенців. У цій складній обстановці слід було обрати правильну власну політичну лінію тактику очолюваного ним руху. І, здається, Міхновський зумів визначити її.

У нових політичних умовах Микола Міхновський і очолювана ним УНП надавали великої уваги участі українських депутатів у роботі Державної думи. У 1906 р. лідер УНП М. Міхновський виставив свою кандидатуру в Думу від міста Харкова. Твереза й виважена позиція самостійників по відношенню до виборів у перший всеросійський парламент засвідчила відхід М. Міхновського від загального захоплення ідеями соціалізму і радикальними діями по революційному перетворенню суспільства. В короткій статті “Вибори до Думи Державної”, надрукованій в “Слобожанщині”, М. Міхновський сформулював своє бачення стратегії українських виборців. “Ми не маємо право забувати, що коли ми не підемо до Думи, то й не зможемо усунути шкідливі нам закони, а бо видати такі закони які нам потрібні... Через те українці мусять послати своїх виборців до Думи. Це буде перший раз, коли представники українського народу можуть сісти поруч і нарівні з представниками росіян і інших народів. Ще вчора вони гукали, що ніякого народу українського нема, а ось-ось завтра вони мусять зважати на цей народ. Ця зміна може статись тільки в Думі”, – писав Міхновський. “При чому, обирати треба українців не за походженням, а за переконаннями”, – продовжував він. Виборцям до Державної думи лідер самостійників рекомендував відмовлятися від оцінки кандидатів з точки зору їх класової належності і закликав обирати до парламенту “не тільки робітників і селян, але й інтелігентні сили української нації”, тобто ті, що через Думу зможуть провести ряд реформ, направлених до однієї мети – “добробут, освіта та щастя українського народу” [30].

Кандидатура М. Міхновського не пройшла, проте завдяки активній роботі УНП у передвиборній кампанії вдалося провести до Державної думи декількох національно налаштованих депутатів. Характерно, що до їх обрання Міхновський був причетний особисто. За даними Віктора Андрієвського, який брав участь в агітаційній кампанії на користь українських кандидатів, Микола Міхновський одного разу таємно прибув з Харкова до Полтави на збори виборщиків-селян і виступив перед ними з закликом обирати кандидатів української орієнтації. Йому довелося долати опір властей, які прагнули ізолювати селян-виборщиків від сторонніх політичних впливів. Виступ Міхновського був яскравий, емоційний і зрозумілий селянам. Він був сприйнятий виборщиками з ентузіазмом і сприяв їх волевиявленню на користь кандидатів українсько-кадетського блоку [26.-С.602]. Серед них колишній член партії і найближчий соратник Міхновського Володимир Шемет. Формально він виступив як представник від новоствореної Української радикально-демократичної партії, хоча навіть орган цієї партії, газета “Громадська думка” зазначала, що Шемет “балотувався як представник українських партій” [33]. Насправді, членство його в УДРП – легальній політичній організації, використовувалося Шеметом для прикриття самостійницьких поглядів.

Про це свідчать, зокрема, виступи Володимира Шемета у Державній думі. Так, при обговоренні аграрного питання він наголошував, що у свідомості селянства України поняття “земля” нерозривно пов’язане з поняттям “воля”, яке в тодішніх умовах розумілося, як автономія: “Земля і автономія України тісно пов’язані з уявленнями про благо українського народу, і з цим слід рахуватися при вирішенні такого питання, як аграрне; слід мати на увазі, що Україна не лише частина держави, але і нація, і у значно більшій мірі нація, ніж частина держави” [34.-С.38].

Володимир Шемет був членом Української громади, яка сформувалася в Думі на платформі автономії і аграрної реформи. Основу цієї громади склали депутати від Полтавщини. Наведений виступ Шемета свідчить, що його національні вимоги були особливо радикальними – він сказав максимум того, що міг сказати в імперському парламенті представник бездержавного народу, один з однодумців Міхновського. До речі, у спогадах українського громадсько-політичного діяча Віктора Андрієвського ми знаходимо відомості про те, що газета Міхновського “Слобожанщина” поширювалася серед виборців українських міст і сприяла створенню Української громади в Державній Думі першого скликання [26.-С.602].

Після 72 днів роботи першу Думу було розпущено і призначено нові вибори. Серед українських виборців єдності і на цей раз не було. Міхновський цього разу свою кандидатуру вирішив не висувати. Разом з УДРП в Харкові самостійники вирішили підтримати кадетів, які обіцяли врахувати культурні запити українців, а деякі – навіть їхнє прагнення до національно-територіальної автономії.

Що стосується українських соціал-демократів, то вони змінили тактику бойкоту виборів і активно підтримували російських соціал-демократів та спілчан. У Харківській губернії члени УСДРП діяльно співпрацювали в інформативному соціалістичному бюро, яке було створено для полегшення угод у виборчій кампанії між соціалістичними партіями. Ініціаторами їх заснування були “Спілка” і Бунд. Значний успіх на виборах мала “Спілка”. Всього вона отримала 6 депутатських місць, з них 2 від Харківської губернії. Делегата від Харкова в Державну Думу повинні були обирати 80 виборців. За списком безпартійних виборців пройшло 13 чоловік, серед них більшість українці, в тому числі Ю. Коллард, соціал-демократи отримали 15 мандатів, соціал-революціонери – 14, кадети – 20, “чорна сотня” – 18 [35.-С.188]. Порадившись з М. Міхновським, українські виборці віддали свої голоси за кандидата від кадетів М. Познанського.

Обраних депутатів Державної думи щиро вітала українська молодь Харкова. 7 квітня 1907 р. на надзвичайних зборах Української студентської громади було прийнято і послано Українській Громаді у Державній думі таке привітання “Студентська Українська громада у Харкові засилає своє братнє привітання Українській Громаді Державної Думи, од щирого

серця бажаючи їй щирого успіху. На Вас, борці за щастя України покладаємо свої надії” [23.-Ф.969.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.186].

Під час роботи Думи УНП надсилала їй свої накази і резолюції. Вони відповідали програмним установкам партії. Так, у наказі з приводу аграрного питання вона пропонувала Думі прийняти законопроекти: “1. Про наділення України автономією. 2. Про примусове відчуження як казенних, так і приватновласницьких селянських участків землі і передачі їх до рук українського сейму для розподілу в довготривалу оренду селянами безземельними і малоземельними” [36.-С.303].

На 1906 р. припадає ще одна ініціатива харківських самостійників з участю М. Міхновського. Навесні цього року за підтримки Х.Д. та Х.О. Алчевських, М.Ф. Сумцова та М.Д. Пильчикова вони намагалися заснувати культурно-просвітню організацію під назвою “Родина”, метою якої було об’єднання всіх місцевих українців, в “ім’я українського народу – цілком розбитого на Слобожанщині” [23.-Ф.2057.-Оп.1.-Спр.247.-Арк.1]. Вони звернулися в Харківське губернське присутствіє в справах товариств і союзів з проханням затвердити статут товариства взаємної допомоги “Родина”, сподіваючись, що російські чиновники прочитають його як “Родина”. Однак відкрити товариство під такою назвою було заборонено, хоча деякий час воно нелегально діяло до початку січня 1908 р. Про це свідчать матеріали архіву професора Харківського університету М. Пильчикова, в якому збереглося повідомлення товариства про права його членів, датоване січнем 1908 р. [23.-Ф.2057.-Оп.1.-Спр.247.-Арк.1].

Важливою подією в житті УНП став з’їзд партії, який розпочав свою роботу під час скликання Другої Державної думи влітку 1907 р. Серед найважливіших питань, які обговорювалися на з’їзді, були: перегляд програми партії, оцінка діяльності української парламентської фракції, націоналізація (?) українських робітників і селян, ставлення УНП до інших українських партій: Української соціал-демократичної робітничої та Української радикал-демократичної партій, російських поступових партій [37.-С.128-132]. Особливу увагу приділив з’їзд аналізу роботи української думської фракції, зокрема її позиції в аграрній справі. УНП вимагала від української думської громади, щоб “вона поперед усього домагалася в Думі автономії України разом з поляками, ...бо без автономії не можна розв’язати як слід жодної справи й жодного питання... Автономія, – зазначалося в резолюції з’їзду, – зменшить, а незалежність знищить перевагу чужинців на нашій землі”. В аграрній справі партія погоджувалася з вимогою української парламентської фракції про введення на Україні крайового земельного фонду. Але зовсім протилежну думку висловлювала вона щодо основ, на яких земля мала перейти до українського селянина. Вони відверто відстоювали принцип приватної власності, пояснюючи свої позиції тим, “що український хлібороб” до соціалізму не приготований”. На цьому з’їзді самостійники конкретизували аграрну частину своєї програми, прийняту в загальному, не зовсім зрозумілому формулюванні у 1906 р.

У розробці тактики стосовно основних верств українського населення: селян та робітників, вони виходили з того, що “прибутці пануючої нації, до якої б класи вони не належали... служать елементом реакційним”, “вони відбирають в українського робітника працю, випихають його з усіх професій”. Тому першочерговим своїм завданням УНП бачила організацію міського пролетаріату проти конкуренції прибутців, головним чином росіян”. Цю роботу взяла на себе незабаром створена нею Робітницька організація УНП. Для охорони інтересів сільського пролетаріату було вирішено з діяльних членів партії створити селянську фракцію партії.

Гострим дисонансом традиційно зневажливого, а іноді іронічного ставлення до самостійників лунали в цей час голоси-застереження виважених політиків і партійних діячів, які вбачали в соціальній платформі програми і партійного з’їзду УНП певний ґрунт для українства, серед яких “УНП придбає собі багато adeptів і прихильників”. Відомий український публіцист і політик Ф. Матушевський, аналізуючи розвиток національної свідомості в українському суспільстві в часи першої російської революції, з цього приводу

зазначав, що гострі націоналістичні гасла УНП завжди знайдуть для себе добрий ґрунт [37.-С.132].

Підставою для таких заяв було те, що на самостійницьких засадах стояли не тільки члени Української народної партії, а й деякі з тих, хто не входив до неї. Серед них група українських соціал-демократів, очолювана Миколою Поршем (Чалим), українські есери, які 1906 р. об'єдналися з колишніми членами терористичної групи УНП “Оборона України” в “Українську народну оборону”, представники різних громадсько-політичних організацій Харкова, Полтави, Києва, зокрема письменники, науковці, діячі культури.

Вище зазначалося, що Міхновський не підтримував жовтневу (1905 р.) спробу повстання в Харкові. Ми висловлювали версію, що це було пов'язано з тим, що повстання не мало національного забарвлення, відбувалося, значною мірою, стихійно і не мало шансів на успіх. Але це не означає, що Міхновський відмовлявся від повстання, як методу досягнення суверенітету України. Під час революції УНП використовувала досить широкий спектр методів боротьби за самостійницькі ідеали, а окремі члени партії звертались до силових методів проти царизму, якщо при цьому передбачалося відстоювання українських національних інтересів. У мемуарній літературі та архівних документах збереглися дані про один з таких виступів, який відбувся у Києві на початку червня 1907 р. і був відомий як бунт саперів. Організатором і активним учасником виступу був член Української народної партії Михайло Шевченко, якого Міхновський знав особисто. Є підстави стверджувати, що до цієї події було причетне керівництво УНП, у тому числі і Міхновський. Адже окремі факти, що збереглися, свідчать, що повстання це готувалося досить довго і ретельно, що передбачає участь у цьому процесі партійних верхів УНП.

Про цю маловідому сторінку історії УНП під час революції розповів прихильник партії Варфоломій Євтимович у статті “Революційно-мілітарна акція “Оборона України” у 1904-1907 рр.” [38]. Ця стаття є спробою відновити історію цього виступу за спогадами його учасників, з якими В. Євтимовичу у 1917-1920 рр. довелося співпрацювати на військовій роботі в армії УНР, а також з тими, з ким він спілкувався в еміграції. Серед них були офіцери, досить детально обізнані з перебігом подій і долею їх учасників. Крім того, про характер подій можна судити і по архівних матеріалах, зокрема по матеріалах слідства у справах повстання.

Але ця подія і зараз залишається поза увагою дослідників, які вивчають проблеми першої російської революції в Україні. Традиційний партійний підхід, який панував у радянській історичній науці, вимагав пильного вивчення соціальних рухів, ініціатором і керівником яких була більшовицька партія і замовчування подій, пов'язаних із проявами національного протесту революційно налаштованих мас. Як приклад, можна навести загальновідоме повстання у Києві саперної бригади, що почалося 18 листопада 1905 р. під керівництвом Б. Жданівського, про якого в радянських книгах писали як про члена більшовицької партії. Цій події присвячено багато спеціальних досліджень, іменем Б. Жданівського названо вулицю у Києві. Разом з тим, жодного слова немає в історичній літературі про повстання саперів, описане В. Євтимовичем.

Як свідчать архівні матеріали і свідчення В. Євтимовича, це повстання відбулося в Києві на початку червня 1907 р. (під час розпуску II Державної думи) серед солдатів 5-го понтонного і 41-го Селенгінського полків на чолі з Ждановичем і членом Української народної партії і групи “Оборона України” М. Шевченком [2.-Ф.316.-Оп.1.-Спр.423-429].

Виступи почали офіцери 5-го понтонного полку під проводом підпоручника Ждановича, а його керування зосередилося в революційно-військовому штабі [38.-С. 95].

Враховуючи, що участь в організації повстання брали виключно старшини-українці, воно носило виразно український і протиімперський характер. Жданович вивів сотню на Жидівський базар, де вона мала об'єднатися з Селенгінським полком. Але підтримки від Селенгінського полку не було і повстання з цього моменту було приречене на провал.

Проти понтонерів, які укріпилися і забарикадувалися поміж рундуками Жидівського базару, командування Київського військового округу вислало учбову команду 168 піш

Миргородського полку. Після бою, в результаті якого було більше десятка вбитих і стільки ж поранених, самі повстанці заарештували своїх керівників і видали командуванню. Відбувся суд, який засудив Ждановича до смертної кари через розстріл. Але виконати вирок не вдалося. Коли засудженого перевозили з приміщення воєнно-польового суду до “Косого капоніру” киево-печерської фортеці, його соратники, переодягнені у цивільне офіцери 5-го понтонного і 7-го саперного батальйонів, звільнили арештованого. Через деякий час Жданович опинився в Харкові, де з допомогою Миколи Міхновського одержав закордонний паспорт, по якому йому вдалося виїхати до Австрії. Під час світової війни він воював у складі УСС, після важкого поранення попав у полон до росіян, де був розпізнаний і загинув від ран [38.-С.94].

Іншим центром повстання був 41-й піхотний Селенгінський полк. Керівником цього повстання був Михайло Шевченко, член воєнізованої організації УНП “Оборона України”. Завданням повстанців було висунення в район Жидівського базару, де планувалося їх з’єднання з понтонерами і саперами.

Як свідчать матеріали слідства, яке проводив Київський військово-окружний суд, 4 червня, коли черговий по полку офіцер скомандував “бити зарю”, раптом на середину строю 11-ої роти вибіг рядовий Шевченко. Він звернувся до присутніх із закликом: “Товарищи, к оружию!” і пальнув з рушниці. Його підтримало ще декілька чоловік. Це був сигнал до повстання. Почалося самовільне озброєння солдат. Але це тривало недовго. Командир полку, який був ознайомлений з планами повстанців, наказав заспокоїтися і розійтися по наметах. Шевченко спробував перехопити ініціативу. Та несподівано з’явився командир 11-ої роти Пазюрич. Він намагався схопити Шевченка. Останній змушений був тікати до свого намету, де завчасно були заготовлені три бомби. Михайла Шевченка було заарештовано і передано до суду. Разом з ним до суду потрапили його товариші, ініціатори цих подій В. Донцов, М. Калінін, В. Губанов, І. Сухаралідзе та інші [2.-Ф.316.-Оп.1.-Спр.429.-Арк.2-3, 61-62, 68, 96].

На слідстві заарештовані вели себе мужньо. Прізвища учасників і цілі організації вони не назвали. Але слідчі все ж установили, що Шевченко належав до “партії військової організації”, яка готувала повстання. У цьому місці дані Євтимовича і слідчої комісії розходяться. Як свідчить Євтимович, Шевченка, пораненого пострілами у груди командиром полку під час спроби підняти солдатів на повстання, було притягнуто до суду, але він помер від ран, не дочекавшись завершення процесу.

Київський воєнно-окружний суд, який розглядав цю справу, встановив “безперечне українсько-мазепинське” тло й мотиви справи й розцінював повстання як спробу відірвання України від Росії шляхом збройного повстання [38.-С.95]. Судове слідство підтвердило, за словами В. Євтимовича, приналежність Шевченка до “Оборони України”, але зазначило, “що на виступ, по всіх даних, пішов на власну руку... не дочекавшись наказу від революційного штабу” [38.-С.95].

Підсумовуючи сказане, є підстави стверджувати, що революція 1905-1907 рр. стала першим етапом у становленні політичного світогляду Миколи Міхновського, хоча вона не змінила його самостійницьких поглядів, але істотним чином вплинула на формування соціально-економічних ідеалів. Міхновський пережив пік захоплення соціалізмом і став еволюціонізувати до консерватизму. В цей час українські соціалістичні партії, все більше схилялись до ліворадикальних соціалістичних гасел, віддаляючись на практиці від ідей західноєвропейської соціал-демократії. Лівіння українських соціалістів штовхало їх на співпрацю з російськими соціал-демократами, зменшуючи вплив серед українського населення. Подібна спрямованість діяльності викликала крайнє занепокоєння Міхновського та його однодумців. Безуспішні спроби останніх до створення загальнонаціонального революційного фронту сприяли їх зближенню з ліберальними колами. Криваві події грудня 1905 р. призвели до переходу певної частини членів УНП на позиції консерватизму, що виразилося в участі у виборчих кампаніях до Державної думи, у поширенні легальної роботи. Тактика співробітництва призвела до того, що члени УНП виступали ініціаторами

багатьох легальних заходів, спрямованих проти утисків українства з боку російського уряду. Ці акції активно підтримувала українська еліта. Їх зусилля були спрямовані на зняття заборон з української мови, створення національної преси, відкриття українських шкіл, кафедр українознавства, українських культурно-просвітницьких товариств.

Джерела та література

1. Турченко Ф.Г. “Харківський проект” Миколи Міхновського // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV.
2. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
3. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. – К., 1993.
4. Самостійна Україна. Щомісячний часопис. – Львів, 1905. – Вересень. – Ч. 1.
5. Міхновський М. Самостійна Україна // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3 т. – Мюнхен, 1983. – Т. 1.
6. До українського народу. Передовиця // Самостійна Україна. – 1905. – Вересень. – Ч.1.
7. Шемет С. Микола Міхновський (посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Берлін, 1925. – Кн. V.
8. Книш З. Конституція України в проекті “Української народної партії” // Зіновій Книш. Так перо пише. – Торонто, 1965.
9. Грушевський М.С. Конституційне питання і українство в Росії // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. – Т. XXX.
10. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – Т. 1.
11. Сосновський М. Микола Міхновський і Дмитро Донцов – речники двох концепцій українського націоналізму // Зустрічі. – 1991. – №2.
12. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1926. – Ч.ІІІ.
13. Програма УНП. – Чернівці, 1906.
14. Політична історія України XX століття: У 6 т. – К., 2002. – Т. 1.
15. Див.: Самостійна Україна. – 1918. – 30 вересня.
16. Державний архів Російської Федерації (м. Москва).
17. Сьогобічний Г. Дещо про наші партії // Громадська думка. – 1906. – 14 травня.
18. Хлібороб (м. Лубни).
19. Запорожжє. – 1906. – №1.
20. Винниченко В.К. “Уміркований” і “щирий” // Київ. – 1987. – №12.
21. Коваленко О. На межі віків // Визвольний шлях. – 1993. – №1.
22. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
23. Державний архів Харківської області.
24. Алчевська Х.О. Твори. – К., 1990.
25. Сын Отечества. – 1905. – 1 декабрі.
26. Андрієвський В. Микола Міхновський (нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – №6.
27. Українська партія самостійників-соціалістів (УНП). – Відень; К., 1920.
28. Див.: Бондар-Терещенко І. “Слобожанщина” та її редактор // Слово і час. – 1995. – №1.
29. Алчевська Х. До дітей мого краю // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня.
30. Слобожанщина. – 1906. – 25 березня.
31. Ткачуков И. 1905 г. в Харькове // Пути Революции. – 1925. – №2.
32. Бузескул В. Дни баррикад в Харькове в октябре 1905 г. // Голос минувшего. Журнал истории и истории литературы. – 1917. – №7-8.

- 33.Посли до Державної Думи. Володмир Шемет // Громадська думка. – 1906. – 20 квітня.
- 34.Украинский вестник (м. Москва).
- 35.Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897-1906. – Торонто, 1972.
- 36.Общественное движение в России. – Спб., 1914. – Т. 3. – Кн. 5.
- 37.Матушевський Ф. З українського життя // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Кн. VII.
- 38.Євтимович В. Революційно-мілітарна акція “оборони України” в 1904-1907 рр. // Календар “Червоної Калини”. – Львів, 1938.

SUMMARY

In the article on the base of new resources the activity of prominent leader of Ukrainian national movement M. Mihnovski at the years of Russian Revolution 1905 – 1907 is analysed. The author describes little known events of Mihnovski's life, public and political activity.

С.П. Донченко

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Сучасна незалежна Україна стоїть перед проблемою вирішення аграрного питання, і перш за все – хто має бути власником землі. Єдиної точки зору в суспільстві не існує. Така саме ситуація була на початку ХХ ст., і ті ж питання ставили перед собою політичні партії України, і точки зору були різні: від збереження приватної власності – до націоналізації землі.

В історичній науці ця проблема завжди привертала увагу дослідників. Практично всі роботи, які висвітлювали початок ХХ століття, так чи інакше торкалися аграрного питання, але конкретно проблему вивчали такі історики як В.С. Костенко, В.С. Куцевський, В.Ф. Солдатенко, В.В. Шелохаєв. Спільною рисою їх робіт є розгляд аграрного питання з позиції вирішення селянських вимог, відокремлено від поглядів різних прошарків населення на власність.

У статті зроблена спроба провести порівняльний аналіз аграрних вимог різних політичних партій України початку ХХ ст.

В означений період у Російській імперії накопичилось чимало невирішених проблем: соціальне питання, національне, питання демократичних свобод, робітниче тощо. Аграрне питання в цьому ряду посідає особливе місце, бо воно було надзвичайно складним у вирішенні.

І перш ніж перейти до розгляду постановки аграрного питання в програмних документах партій, звернемося до такого поняття, як “власність” – саме воно було причиною того, як формулювалися вимоги, саме воно було тим явищем, яке розмежовувало партії.

Безумовним є той факт, що партії поміщиків і буржуазії були за збереження значної приватної власності. Так, монархісти вважали: “Всяка власність, у тому числі і земельна, має бути недоторкана” [1.-С.20].

Серед кадетів з цього питання, як і з деяких інших, одностайності не було. Так, на установчому з'їзді П. Мілюков, лідер кадетів, у вступній промові сказав: “...начебто ми заперечуємо єдність Росії й приватну власність. Ні того, ні іншого конституційно-демократична партія, певна річ, не заперечує, але вона є непримиренним противником бюрократичної централізації й манчестерства” [2.-Ф.1682.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.3]. Загалом